

PERCEPȚIA „BISERICII CA SUBIECT AL
SUFERINȚEI” ÎN ISTORIA TRANSILVANIEI
DIN PRIMA PARTE A SECOLULUI AL
XVIII-LEA: PÉTER BOD (1712-1769) ȘI
MARTIROLOGIA PROTESTANTĂ

Dr. Botond Kund GUDOR

*Protopop, istoric, Biserica Reformată din Alba Iulia
gudorbotond@yahoo.com*

Abstract: The Perception of a Suffering Church in Transylvania in the First Half of the Eighteenth Century: Péter Bod (1712-1769) and Protestant Martyrology

In the eighteenth century understanding, freedom of conscience equals Christian's attempt to live according to their own religious beliefs, while not impeding the beliefs of others. Mutual religious tolerance, as a fund generating freedom of conscience, requires detachment, as well as a re-evaluation and reflection on the religious conflicts of the sixteenth and the seventeenth centuries. The perception of martyrdom is changing under the pressure of modernizing the European society. This evolution is also argued by Péter Bod's historiography. His Protestant martyrology, his attachment to freedom of conscience was closely linked to the image of a militant Church. His very example is part of the utilitarian process of unrestricted freedom of conscience. In 1738, he translated into Hungarian the Latin manuscript of Bálint Kocsi Csergő, *Narratio brevis*, in which he presented the martyrdom and struggle for freedom of religion and freedom of conscience of the Protestant priests taken on the Neapolitan galleys. By being copied again and again, the volume became the most read manuscript in the Transylvanian Protestant circle. Later on, in the *Istoria Bisericii luptătoare a lui Dumnezeu* [The history of God's militant Church] and *Sfântul Heortocrat sau istoriile scurte ale sărbătorilor și a sfinților* [St. Heortocrates or short tales on holidays and saints], the image of Protestant martyrdom is identified with those characters who—despite being faced with opposition and persecution—have

transformed freedom of religion into their lifelong goal, a common good of all people. This is also how Bod defined the premises of freedom of religion and freedom of conscience, as true martyrdom is useful for society (*bonum publicum*) and for the country. The secularization of the image of martyrdom led to a new understanding of the term—that of being useful and prolific in the society where one lives, so that it can ensure one's freedom. By exemplifying Protestant martyrology through various severe historic events, he sees human sacrifice as necessary in achieving the desired freedom. His understanding of martyrdom and freedom clearly shows the path to denominational survival in times of hardship—a journey in which the existence of the religious man equals sacrifice, selflessness and social utility.

Keywords: *martyrdom, freedom, Bod Péter, the cult of saints, utilitarianism, public good*

Martiologia Bisericii Catolice a obținut rezultate semnificative în conținutul istoriei bisericești cât și în munca sa misionară din epoca barocă. Succesele Reformei catolice după conciliul de la Trento au condus la pierderi semnificative în regiunile protestante. Proporțional cu conșolidarea domniei habsburgice pe teritoriile controlate de maghiari, s-a întărit și poziția de lider social și politic regional, contestat, dar efectiv, al catolicismului. Bisericile protestantismului din Ungaria și Transilvania retrăgându-se în poziția defensivă obișnuită a unor comunități aflate în minoritate, au păzit acele poziții social-politice pe care le mai puteau apăra cu succes. Protestantismul din Transilvania, și în cadrul acestuia Biserica Reformată, datorită situației constituționale sensibil diferite a regiunii față de Ungaria, a avut un rol mult mai important decât cel al protestanților din Ungaria. Acest rol principal, care din punct de vedere social părea să se oprească datorită înființării Bisericii Greco-Catolice românești, a reușit să funcționeze cu unele restricții pe scena socială dominată de nobilimea transilvăneană. Înainte de a fi dezvoltată filosofia libertății de conștiință, protestantismul transilvănean, prin auto-conservarea și consecvența sa apologetică a definit cu prisos acest termen. Desigur, martiriul său din perioada renașterii catolice și barocului transilvănean poate fi privit cu detașarea necesității re consolidării unor instituții catolice deteriorate de epoca Reformei. Însă refacerea nu putea relativiza noile realități religioase. Din această cauză, exigența și stăruința Reformei nu este numai un martiriu reevaluat și încadrat în tiparul manifestărilor similare

din secolul al XVIII-lea, ci și o permanentă reafirmare a libertății religioase promise de integritatea constituțională. Conferința „Integritate și libertate de conștiință” (Integrity and Freedom of Conscience) permite clar încadrarea acestei etici combative a protestantismului baroc în demersul construirii ideii moderne de libertate de conștiință.¹ Integritatea conștiinței, din această privință, poate fi păstrată în măsura în care ea nu este afectată de consecințele unui demers dezintegrator. Presiunea asupra liberei conștiințe naște întotdeauna martiriu și împotrivire, ca un demers identitar acut, imposibil de stăvilit. Acest demers va fi prezentat din perspectiva unui preot din Ardeal, Péter Bod, un personaj integru și liber în raport cu contextul religios al vremii.

Modul de manifestare al societății reformate din Transilvania nu a fost cu mult diferit de acela din Ungaria. Cererile rareori ascultate au fost formulate prin plângeri oficiale de genul *Supplex Libellus* care au dus la și la o dispută în cadrul istoriei bisericești, toate având scopul păstrării *status quo*-ului religios din Transilvania, al cărei beneficiar era încă protestantismul.² Reformații din Principat, nu în ultimul rând, au luptat împotriva căsătoriilor religioase mixte, prin care pierderea fortuită a propriilor enoriași a slăbit prezența efectivă a acestora în viața politică. Nu întâmplător, Biserica Reformată din epoca barocă a fost numită de celebrul istoric bisericesc Petru Bod „Biserica luptătoare a lui Dumnezeu”, ceea ce constituie o metaforă a martirologiei protestante din secolul al XVIII-lea.

Această perspectivă a martiriului a luat naștere pe terenul luptelor politice, dar s-a amplificat prin dezbaterile din cadrul istoriei culturii transilvănene. Chiar și exemple din istoria literară și bisericească au consemnat faptul că martiriul protestant este consecința firească a Bisericii luptătoare pentru libertate. Martirologia protestantă din secolul al XVIII-lea plasează persoana integru și combatantă în vederea păstrării

1 Ioan-Gheorghe Rotaru, „Key aspects of the Freedom of Conscience” [„Aspecte cheie ale libertății de conștiință”], în *Jurnalul Libertății de Conștiință - Supliment (Journal for Freedom of Conscience)*, Editions IARSIC, Les Arcs, France, 2016, 30-37.

2 Vezi István Gergely Tóth: *Historia querelarum, Sérelmekből összeállított egyháztörténet Okolicsányi Pál Historia Diplomatica című munkájában* [„Historia querelarum, Istorie bisericească asamblată din nemulțumiri, în lucrarea lui Pál Okolicsányi Historia Diplomatica”], în Orsolya Száraz – Gergely Tamás Fazakas – Mihály Imre (edit.): *A reformáció emlékezete, Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században* [*Memoria Reformei, Interpretări protestante și catolice în secolele 16-18*], Debrecen, ed. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018, 217–227. Cf. Graeme Murdock: *Responses to Habsburg Persecution of Protestants in Seventeenth-Century Hungary, Austrian History Yearbook*, Vol. XL, 2009, 37–52.

drepturilor sale religioase ca un modelator al conștiinței confessionale moderne. Desigur, pe lângă faptul că rămâne reprezentanta evlaviei și culturii proprii.

Formele de manifestare dezvoltate pe temeiul eticii protestante combină în mod natural evoluțiile și percepțiile ideii de libertate moștenite din perioada Reformei cu perseverența și consecvența defensivă utilizate în vederea conservării identității confessionale. Acele personalități care se subsumează acestui ideal devin instrumente religioase ale pedagogiei naționale, mentori ai concepției de utilitate socială (*utilitarismul*). Lupta pentru libertate și conștiință a protestanților formulează într-un mediu expus politic și vulnerabil o nouă interpretare a martiriului. Dei votamentul față de propria convingere religioasă, transformă percepția abnegației și sacrificiului religios într-o artă a supraviețuirii și utilitarismului social, ceea ce înseamnă contextual și calitativ mai mult decât a te sacrifica ca un martir neînțeleș și persecutat.

Petru Bod, în lucrările sale, dorește să prezinte o martirologie universală, dar se dovedește că se folosește de aceasta doar ca mijloc de legie timare pentru justificarea martirologiei protestante. Narațiunile despre legitimitatea istoriei bisericii au fost selectate în așa fel încât să justifice continuitatea istorică a instituțiilor bisericii protestante. Prin aceasta el a exprimat adevăratul (*vera*) statut ecleziastic, adică validitatea incontestabilă (ortodoxia) a învățaturii Reformei.³ Părinții Reformei, asemenea lui Bod, în scrierile lor i-au citat pe sfinții părinți ai creștinismului timpuriu care au fost subiecții celui mai crunt martiriu și ai persecuției religioase. De fapt, acest gen de istoriografie este o luptă de legitimitate împotriva narațiunii catolice: adică a acuzei potrivit căreia protestantismul este doar o mișcare eretică, ideea care valida discreditarea instituțională a protestantismului. Însăși ideologia tradiției inventate (*invented tradition*) a istoriografiei post-moderne încearcă a umbri narațiunea martiriului istoriografiei protestante din secolele XVI-XVIII⁴, prin ignorarea dezideratului sincer al protestanților de a implementa un rit simplu (*apostolica simplicitas*), minimalizând astfel și *acele fundamente biblice*, istorice, și

3 Zsombor, Tóth: *Kálvinizmus és politikai (ön)reprezentáció a kora újkorban, Megjegyzések a magyar patriotizmus eszmetörténetéhez* [Calvinism și reprezentare (de sine) în modernism: observații la istoria ideilor patriotismului maghiar], în *Studia Litteraria, an LI.*, 2012/3-4, 8.

4 Vezi Eric Hobsbawm – Terence Ranger (ed.): *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, 2. Cf. Gábor, Soós: *Kitalált hagyományok* [Tradiții născocite], *Kutatási Füzetek*, 1996/1, 42-51.

spirituale care existau la un moment dat în percepția protestantă despre simplitatea evanghelică a Bisericii primare. Este adevărat însă, creștinismul secolului I era mult diferit de cel din secolele XV-XVI, totuși este exagerat a privi reforma ca pe o proiecție fictivă, tardivă și relativă a mesajului biblic despre primii pași ai creștinismului.

În context general, martirul este un creștin drept și loial bisericii, care din cauza neclintitelor sale convingeri religioase, acceptă persecuția (*persecutio*) și suferința cu răbdare (*patientia*), până la moartea sa survenită ca sacrificiu suprem.⁵ Lipsirea de libertate naște întotdeauna martiriu. Martirologia a devenit unul dintre subiectele preferate sau la modă ale istoriei Bisericii universale contemporane. Conceptul cheie al spiritualității baroce, martiriul, a renăscut în cercetarea istorică post-comunistă, adeseori făcând cunoscute întâmplări care prin duritatea lor provoacă și incită cititorul. Știința martirologiei secolului XXI pare revitalizarea, reanimarea unui arhetip istoric deja consacrat în secolele XVI-XVIII, unul fără de care construcția identitară confesională ar fi greu de înțeles.

Martirologia paralelă

Putem vorbi de o martirologie catolică și de una protestantă, ale căror auto-reprezentări istorice încă din secolul al XVIII-lea sunt într-un vizibil dezechilibru și conflict: sclavii protestanți de pe galerele catolice⁶ sunt interpuși martirilor catolici sfinți de la Kosice⁷; masacrul hughenotilor din noaptea Sfântului Bartolomeu din Paris este contrabalansat de excomunicarea episcopului catolic din Transilvania.⁸ Interpretările constituiau teme des menționate de istoria ecleziastică a istoriografiei secolului

5 Tóth: Kálvinizmus, 17.

6 Katalin, Péter: *A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben* [“Procesul inițiat împotriva preoților și învățătorilor protestanți”], în Katalin, Péter (ed.): *Papok és nemesek, Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból* [Preoți și nobili, Studii de istorie culturală maghiară dintr-un secol și jumătate începând cu Reforma], Budapest, Ráday Gyűjtemény, 1995, 200-210.

7 Orsolya, Száraz: *A kassai jezsuita mártírok kultusza a 17–18. században* [“Cultul martirilor jezuiți din Kosice în secolul 17-18”], în Gergely Tamás, Fazakas–Mihály, Imre–Orsolya, Száraz (ed.): *Mártírium és emlékezet Protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században* [Martiriu și amintire. Narațiuni protestante și catolice în secolul 15-19.], Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015, 254-273.

8 Róbert, Oláh: *A Parisi lakodalom (1572), Egy 18. századi elbeszélés a Szent Bertalan-éjéről* [“Nunta parisiacă (1572), O povestire din secolul 18. despre noaptea Sfântului Bartolomeu”], în *Studia litteraria*, an L, 2012/3–4, 232-259.

al XVIII-lea. Știința martirologiei este parte inseparabilă a barocului. Concepțiile și narațiunile martirologice au jucat un rol semnificativ în formarea identității individuale, comunitare, confesionale și naționale a modernismului timpuriu, în renașterea Bisericii, în formularea victoriei credinței. Martirologia protestantă însă, exploatând la maxim oportunitățile sale de afirmare și de apărare, încerca explicarea strădaniilor reale ale Contrareformeii.⁹ Din perspectiva protestantismului perdant, faptul că membrii săi au scăzut la un sfert din numărul lor de odinioară a fost apreciat ca un moment al martiriului.

Martiriul ca tipar de identitate

Reprezentarea martirului protestant era o reprezentare cenzurată, care constituia un corp străin în percepția barocului catolic. Atitudinea istoriografică catolică considera că martiriul invocat de protestanți este de fapt o pedeapsă legitimă din cauza ereziei îndărătnice. Martirul protestant învață mai ales prin exemplul său de viață, martirul catolic este pildă mai ales prin moartea sa, și îndeosebi după moarte. Atributul sfințeniei martiriului catolic constă în posibilitatea medierii către sfinți, chiar el putând deveni unul dintre ei. Martiriul protestant constă în suferință pământească transpusă în perspectivă escatologică, (simbolurile abordării istorice: mielul, crinul, predestinarea - idealul aici stau, nu pot altfel), în timp ce martiriul catolic constă în moartea survenită în urma suferințelor nedrepte acceptate în ciuda sfințeniei vieții, și chiar salvarea din această lume (îngerii imediat ridică la cer martirul). În consecință, viața sfinților lor are caracter educativ chiar prin tragismul afișat. Antropologia calvină (*predestinarea, mortificarea, via salutis* etc.) a fost prezentă pregnant și în martirologia discursului teologiei maghiare, care vedea suferința ca o consecință a evlaviei personale stăruitoare și prin aceasta etala convingerea că unii sunt aleși pentru a suferi, acestea fiind elemente care conferă exemple de viață membrilor Bisericii. Pentru catolicism, martiriul este o condiție a promisiunii certe de salvare (abordare din perspectiva teologiei mântuirii), un experiment tragic al individului în procesul sanctificării, care mai apoi devine o realitate escatologică post-martiriu prevăzută cu atribuții de mediere-învățare activă pentru cei vii. Trebuie să facem

9 Ágnes, Baricz: Mártírok emlékezete ["Amintirea martirilor"], în *Erdélyi Múzeum*, vol. LXXVIII., Cluj-N., 2016/3, 121.

demarcația între diferitele percepții despre martiriu. Sunt martiri a căror viață se termină tragic, prin deces subit datorită unor ingerințe ale brutalității umane, sau au viața trăită ca și un martiriu, care nu se sfârșește neapărat prin moarte. Pentru protestanți, sacrificiul suprem, moartea, nu este un element indispensabil al martiriului. Tocmai de aceea apocaliptica protestantă despre martiriu este mai blândă. Din această perspectivă, martiriul poate fi un fenomen monden, în care suferința psihică și fizică, persecuția, nesocotirea dreptului, privarea de libertate sunt suficiente pentru definirea termenului invocat. În acest sens este des invocată înna tâmplarea biblică a lui Iov.

Nu putem exclude însă că atitudinea beligerantă, retorica persecuției și suferinței până la moarte¹⁰, care este legitimată de convingerea de a fi ales (*predestinare*), reprezintă o conduită asemănătoare cu viața lui Hristos (*Christiformitas, conformatio ad Christum*). În liniștita societate transilvăneană din secolul al XVIII-lea, tonul militant al martirologiei lui Bod pare rupt din alt secol, atunci când a intitulat primul capitol din cartea sa de istorie universală “Istoria asediului prin porțile iadului a slujitorilor ispitiți ai lui Hristos din Biserica lui Dumnezeu”.¹¹ În enciclopedia sa despre oamenii de știință din bazinul carpatic denumită Atena Maghiară, Bod îi vede pe premergătorii protestanților ca pe niște soldați: „Bărbați cu coif și scut de pe Sion”.

Unul dintre scopurile Reformei de lungă durată, dincolo de reacția legitimă de rezistență la Contrareformă, poate fi și încercarea implementării unor idei protonaționale, prin care religia și națiunea sunt percepute ca fiind concepte complementare. Printre acestea poate fi enumerată și metafora Bisericii maghiare suferinde.¹²

10 Despre martirologia protestantă, vezi: Dávid, Csorba et al. (ed.): *Protestáns mártírológia a kora újkorban* [„Martirologie protestantă în era modernă”], *Studia Litteraria*, an LI., 2012/3–4; Mihály Imre: *Protestáns mártírológia és konverzió* [“Martirologie protestantă”] și *Utak Herborn és Nápoly között* [“Drumuri între Herborn și Napoli”], în Gergely, Fazakas – Mihály, Imre Orsolya, Száraz (ed.): *Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmából* [Studii din literatura protestantismului secolelor 16-18], Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2015, 15–145.

11 Bálint, Kocsi Csergő: Kocsi Csergő Bálint: *Kösziklán épült ház ostroma* [Asediul casei construite pe stâncă], Trad. Petru Bod, [Note. Sándor, Szilágyi]. Leipzig, Köhler, 1866, 10.

12 Despre perspectiva lui Bod asupra martiriului vezi la Annamária, Bretz: Bod Péter historia litteraria programjának mártírológiai vonatkozásairól [“Despre referințele programului historia litteraria a lui Petru Bod”], în Fazakas – Imre – Száraz (ed.): *Mártírium*, 90–100.

Martirologia lui Petru Bod

Petru Bod a refuzat cultul martirilor dus la extrem. Cu simț istoriografic, urmând un model baronian, în volumul său *Sfântul Heortokrat* formulează o critică împotriva inflației cultului martirilor:

„Romano-catolicii prea au multiplicat numărul sărbătorilor dedicate sfinților; la a căror respectare i-au obligat în Ungaria și în Transilvania, sub sancțiunea plății unor penalități severe în caz contrar, chiar și pe protestanți. Mai mult, unii conduși de un temperament mai zelos, au ieșit pe câmp, pe luncă și pe păstorii care lucrau acolo i-au jefuit, i-au bătut, i-au pus pe fugă și i-au pedepsit și în alte moduri.”¹³ Era de părere că vechiul martiriu nu poate constitui o restrângere de libertate, de această dată referindu-se la suferința protestanților.

Scrierile sale sunt un bun prilej pentru a-și face cunoscută teologia:

„Vechii creștini aveau mare grijă de cei care au suferit pentru religia creștină și până erau în viață și ținuți în captivitate, îi vizitau, îi consolau și îi hrăneau, le trimiteau scrisori de consolare, îi pomeneau la slujbă, ca să nu decadă... După moarte, cei care au fost uciși au fost denumiți martiri, îi păstrau în memorie, notau istoria suferinței lor, o povesteau, o laudau, ca prin acestea să-i încurajeze și pe alții să persevereze în credința creștină și în martiriu.”¹⁴

În acest scop scrie că au fost făcute registre sacre despre martirii cunoscuți: *Dipticho Ecclesiastica*, *Tabella Ecclesiastica* conform adnotărilor din perioada lui Constantin cel Mare. Privind registrele martirilor Bod se bazează pe Caspar Sagittarius.¹⁵ După părerea lui, data de 1 ianuarie este singura dată din calendar când nu se pomenește un sfânt, din cauza faptului că și păgânii sărbătoreau această zi. A făcut referire și la rugăciunea adresată martirilor (figura 1).¹⁶

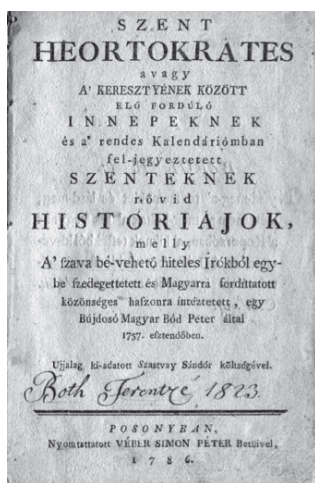
13 Petru Bod: *Szent Heortokrates, Avagy a' keresztyének között elő-forduló innepeknek és a rendes kalendáriumban fel-jegyezettett szenteknek rövid históriájok, mely a szava bé-vehető biteles írőkbből egybeszedeggettett és magyarra fordítottatott egy bujdosó magyar által [Sfântul Heortocrat, Adică despre scurta istorie a sărbătorilor regăsite între creștini și a sfinților notați în calendar, care s-a adunat din înscrisuri credibile și s-a tradus în limba maghiară de către un maghiar pribeag]*, Oppenheim [Sibiu], [fără tipograf], 1757, 4.

14 Bod: *Sfântul Heortocrat*, 5.

15 Caspar Sagittarius: *De Martyrium Nataliis in Primitiva Ecclesia*, Iena, 1696.

16 Bod: *Sfântul Heortocrat*, 9.

A apărut nevoia organizării unui ospaț organizat în amintirea martirilor (pomană), unde participanții s-au îmbătat, au mâncat și au băut. Amintește și canonizarea sfinților martiri: „Era nevoie de această?” întreabă retoric. În răspunsul său pozitiv analizează procesul de sanctificare a martirilor:

“Da, deoarece în oameni există acel sanctus pruritus, acel temperament superstițios, de a crește numărul sfinților, și repede i-au preluat spre a-i cinști: astfel întâmplându-se ca trupul tâlharului ucis pentru hoția proprie să îl cinstească precum trupul unui mare și sfânt martir; (...) sufletele multora se chinuie în iad al căror trup este cinstit pe pământ. Pentru a exclude astfel de greșeli, a trebuit a se cerceta cine să fie numit martir și să se scrie în sfintele registre. (...). A apărut *Kalendarium Martyrium, Lectionarium*.”¹⁷

Aici Bod, fără a specifica confesiunea martirului, sugerează că el dezbate o martirologie universală, apreciind preponderent suferințele Bisericii timpurii. În expunerea sa dezvoltă și o tipologie a martiriului, adică a întâmplărilor de suferință, prin adăugarea unor categorii moderne de martiri: *Confessorii* (cei care își declară credința) și *Benefactorii* (făcătorii de bine). Prin aceasta introduce în narațiunea teologică din secolului al XVIII-lea, într-un lexicon scris aparent despre sfinți catolici, o abordare protestantă, critică față de opulența istoriografică a celeilalte tabere. Opinia sa caracterizată de pragmatism protestant este atent camuflată prin invocarea stilului critic al episcopului catolic Baronius: „În obscuritatea

17 *Ibidem*.

vremii neștiinței, sfinții s-au înmulțit neîncetat”, folosindu-se în aceasta și de părerea papei Urban al VIII-lea.¹⁸ Volumul său devine o enciclopedie a martiriului religios catolic, tratat în manieră protestantă critică.¹⁹ Până în secolul al XVIII-lea, martirologia avea deja tradiție în cadrul fiecărei confesiuni. Opera lui Jean Crespin (1520–1572), *Martyrologium*,²⁰ a fost urmată de edițiile lui István Szőnyi Nagy (*Mártírok koronája, Kegyes vitéz, 1675*)²¹, Mihály Szöllösi (*Martyrium Historicum 1662, Sion Leánya Artatlan Ügyét védő Hitnek Paissa 1668*).

În volumele lor, aceștia au formulat principiile martirologiei protestante: suferința cauzată de pribegie și persecuția religioasă.²² Acest fapt se evidențiază și pe coperta volumului *Sfântul Heortokrat* al lui Petru Bod, care din cauza fricii de cenzură aduce aproape de cititor una dintre motivele des folosite de martirologia protestantă, adică pribegia forțată din

18 *Ibidem*, 16, 116.

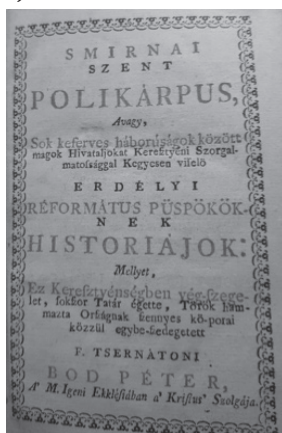
19 Bod în volum prelucrează istoria martirilor catolici preponderent pe baza lui Baronius: *Martyrologia Romano și Romanum Breviarium*. Vezi în Kund Botond, Gudur: *Szent Heorokrátész* [“Sfântul Heortocrat”], în Idem.: *Bod Péter (1712-1769) a történetíró* [Istoricul Petru Bod (1712–1769)], Baraolt, Tortoma, 2018, 366–370.

20 Jean Crespin: *Le Livre de Martyrs* [Geneve], de l'impr. de J. Crespin, 1554. În volum tratează istoria martiriului de la Nero până în 361 după Hristos, până la împăratul Iulian Apostatul.

21 Réka, Nagy: *Protestáns mártírológia és élettörténeti narráció, Szőnyi Nagy István 17. századi református lelkész példája* [“Martirologie protestantă și narațiune de istorie de viață exemplul preotului reformat din secolul XVII, István Szőnyi Nagy”], în Mihály, Balázs – Csilla, Gábor (ed.): *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban, A kolozsvári Babeș-Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Társasága által szervezett nemzetközi konferencia előadásai, 2006. május 24-27, Kolozsvár* [Amintire și devoțiune în vechea literatură maghiară. Studiile conferinței internaționale organizate de Departamentul de Științe literare maghiare a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, 24-27 mai 2006.], Cluj-Napoca, Ed. Egyetemi Műhely – Bolyai Társaság, 2007, 337-339. Cf. Gábor, Sipos: *István Szőnyi Nagy, in Péter, Kőszeghy* (ed.): *Szőnyi Nagy István, in Magyar Művelődéstörténeti Lexikon, Középkor és kora újkor* [Enciclopedie pentru istoria culturii maghiare, Evul mediu și Era modernă], vol XI., Budapest, Ed. Balassi, 2011, 320–322 și István, Szőnyi Nagy: *Martyrok koronája, mely az evangéliomi igaz vallásban alhatatossáknak...* [Coroana martirilor, care celor care persistă în adevărata religie a evangheliei ...], Cluj-Napoca, [Mihály Veresegyházi Szentyel], 1675.

22 Vezi și renumitele cântece ale Sionului: Imre Révész: *Paksi Szathmári István debreceni bittanár történelmi éneke 1751-ből, A magyar reformált egyház azon korbéli üldöztetéséről* [“Cântecul din 1751 al profesorului István Paksi Szathmári din Debrecen, Despre persecuția bisericii reformate maghiare din aceea perioadă”], în *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* [Anuar protestant maghiar bisericesc și școlar], an 196–183, 4/1875, 6. Cf. Mihály Imre: *Sion Siralma – egy vers, több szerző? A 18. századi hitvédelem és mártírológia változatai* [“Cântecul Sionului – o poezie, mai mulți autori? Versiunile apologiei și martirologiei secolului 18.”], în idem (ed.): *Tanulmánykötet Szőnyi Benjámín (1717–1794) református lelképásztor, költő, író születésének 300. évfordulójára* [Volum de studii la aniversarea a 300 de ani de la nașterea lui Benjámín Szőnyi (1717–1794) preot reformat, scriitor, poet], Hódmezővásárhely, Ótemplomi Református Egyházközség, 93–47, 2018–2017.

cauza persecuției religioase și a privării privind libertatea de exprimare. Pentru Petru Bod nu era lipsită de antecedente istoriografia eclesiastică de sorginte protestantă.²³ Avem cunoștință de o carte a lui exclusiv despre martiriu, din nefericire astăzi deja dispărută: *Sfântul Vicențiu, sau Despre martirologie*. Bod însuși a fost viticultor, astfel martirologia spaniolă care îl slăvea pe martirul Sfântul Vicențiu nu i-a fost străină. Biografia episcopilor reformați a însemnat însă pentru el ocazia de a descrie martiriul protestanților transilvăneni, amintiri demne de paginile istoriei. Cartea denumită *Sfântul Policarp de la Smirna* (figura 2) cu siguranță este martirologia episcopilor reformați, aspect descris și de titlul volumului: *Sfântul Policarp al Smirnei, istoria episcopilor reformați transilvăneni, care prin multe războaie amare și-au îndeplinit funcțiile cu sânguință creștină milostivă. Care ... a fost arsă adesea de tătari, a fost adunată dintre praful de piatră al unei țări făcute cenușă de tătari*.²⁴

23 Dávid, Csorba: Kora újkori kálvinista műfajok magyar földön [Genuri literare sub influență calvină de pe teritoriul maghiar în epoca modernismului], în Csorba et al. (ed.): *Protestáns mártírológia a kora újkorbán [Martirologie protestantă]*, 37-55. Cf. János, Győri L.: Győri L. János: Apológia és mártírium a kora újkori református gondolkodásban, Szöllősi Mihály elfeledett Martyrium historicuma 1666-ból [”Apologie și martiriu în gândirea reformată a erei moderne, Mihály, Szöllősi Istoria martiriului uitat, din 1666”], în *Studia Litteraria*, an LI, 2012/3-4, 130-141; János, Győri L.: Reformáció, mártírológia, exemplum [”Reformă, martirologie, exemplu”], în *Istorie a literaturii*, ediție nouă an XXXII, 2001/3, 321-340. Cf. P. Judit, Vásárhelyi: Szenci Molnár A. meg nem valósult Martyrologium fordítása [”Traducerea nerealizată Martyrologium a lui A. Szenci Molnár”], în *Studia Litteraria*, 2012/3-4, 116-117.

24 Volumul a fost publicat în Aiud la 1766. Vezi Rózsa, Bellágh: Bod Péter püspökei a Smirnai Szent Polikárpus című egyháztörténeti műben [”Episcopii lui Petru Bod în opera de istorie bisericească cu titlul Sfântul Policarp din Smirna”], în *Református Szemle*, an 105, 2012/6, 599-609.

Aici ideea „războiului amar” al credinței captează și atenția cenzurii, evident pe lângă camuflajul perfect al autorului, cu ajutorul căruia sfinții catolici au fost folosiți spre denumirea cărților sale cu conținut aproape exclusiv protestant (Sf. Policarp, Sf. Hylarie, Sf. Vincențiu, Sf. Heortocrat).

Insistând în mod constant pe imaginea vie a martiriului creștinismului primar, a legat lupta pentru libertate și integritate a bisericii sale de sacrificiul primilor creștini și de ideea martiriului protestant european.

Apare ca o perspectivă total nouă faptul că martirologia protestantă este proiectată pe prima hartă a lumii în limba maghiară, prin care coordonatele geografice arată și evoluția martiriului protestant pe mapamond, desigur mai ales din considerente pedagogice.²⁵ Nu face excepție de la acest aspect nici opera sa bine cunoscută: *Magyar Athenás* (*Athena maghiară*), despre care susținea că este depozitul bărbaților cu coifuri care își arătau curajul pe Sion.²⁶ Acești bărbați, dintre care se considera că și el face parte, parte a aceeași *vera ecclesia*, pe care deja din opera sa din tinerețe, *Narratio brevis*, i-a contrapus misionarilor iezuiți violenți, cauzatori de martiriu protestant.²⁷

Unul dintre cele mai de impact momente ale martirologiei sale constă în traducerea foarte populară în limba maghiară a operei *Kösziklán épült ház ostroma* (*Narratio brevis*) (figura 3), aparținând lui Bálint Kocsi

25 Kund Botond Gudor (ed.): *Cartograful Péter Bod*, Sfântu Gheorghe, ed. Háromszék Vármege, 2019, 1-139.

26 Péter Bod: *Magyar Athenas, Avagy az Erdélyben és Magyarországban élt tudos embereknek, nevezetesebben a'kik valamí, világ eleibe bótátott írások által esmértesekké lettek, s' jo emlékezeteket fen-hagyták, históriájok* [*Athena Maghiară, Istoria oamenilor de știință care au trăit în Transilvania și în Ungaria, și care au devenit cunoscuți prin lucrări în fața lumii, păstrând buna lor memorie*] [Sibiu], [Sárdi Ny.], 1766 Cuvânt înainte, 10.

27 Despre activitatea iezuiților vezi Paul Shore (ed.): *Narratives of adversity, Jesuits in the Eastern Peripheries of the Habsburg Realms (1640-1773)*, Budapest – New York, Central European University Press, 2012, 72.

Csergő²⁸, ale cărei numeroase copii manuscrise deja din secolul al XVI-lea II-lea se regăseau și în Transilvania.²⁹

Operele lui Petru Bod devin prin aceasta totodată colecții ale martiriului protestant, care consemnau situația libertății religioase transilvănene la un moment dat, dimpreună cu posibilitățile și limitele acesteia. Concepția de martiriu apare des în scrierile sale. Iezuiții sunt considerați de către el persecutori mai cruzi și decât „persecutorii păgâni”. Uzând de semantica martirologiei din istoria Bisericii universale, spunând despre albigensii și valdensii creștini: „Cuvântul lui Dumnezeu îl ascultă”, „dorind a religiei [...] îmbunătățire [...]”, cu forța i-au calmat”.³⁰ Martiriul personalităților devine prin pana sa sensibil de apropiat cititorului, prin drama lui Ian Hus, Thomas Cranmer sau când scria despre personalitățile Reformei engleze.³¹

Folosind date ale Istoriei lui Lampe, a scris în detaliu despre masa-crul din noaptea Sfântului Bartolomeu (cu titlul *Nuntă parisiană* 1766): „de la 1550 în 30 de ani au fost uciși din considerente religioase 39 de principii, 148 de conți, 235 de baroni, 147.518 de nobili, 760.000 oameni de rând” (pe baza *Istoriei* lui Lampe).³² În același timp, într-o manieră caracteristică iluminismului, a catalogat martiriul de la Geneva al lui Servet drept lipsit de sens, deoarece a prilejuit folosirea acestei nefericite întâmplări ca și contraargument, întâmplarea din punctul său de vedere fiind o

28 Annamária Bretz: Bod Péter fordítása Kocsi Csergő Bálint Narratio Breviséből [Traducerea lui Petru Bod, Bálint Kocsi Csergő din Narratio Brevis], *Itk [Comunicate de istorie literară]*, an 108, 2004/3, 340–347.

29 Vezi pe lângă manuscrisele din Biblioteca Documentară Bethlen din Aiud și manuscrisul R748, colecția teologică a lui Rákosi Márton, în Biblioteca Mare a Colegiului Reformat din Debrecen, realizată în Carei între 1767–1785. În cea de-a doua parte a acesteia regăsim traducerea lui Petru Bod despre sclavii de pe galerele napolitane. Cf. Sárospatak, Biblioteca Mare a Eparhiei Reformate de Peste Tisa, Kt. 76. Kocsi Csergő: *Kösziklán épült...* [Aseidiul casei construite pe stâncă], 1–190; Colecția Ráday, 469. K–1. 227, Colecția literară (începutul secolului 19), 13–104; Kocsi Csergő: *Kösziklán épült...* [Aseidiul casei construite pe stâncă], 105–119. O parte din volumele în manuscris le enumeră Bretz în Bod Péter fordítása [“Traducerea lui Petru Bod”], 340.

30 Péter, Bod: *Az Isten vitézkedő anyaszentegyháza állapotjának, és világ kezdetétől fogva a jelen való időig sokféle változásának rövid története, Melly az Isten magyar népének hasznára egyben szedegettetett, és a dolgok nagyobb megvilágosittatásáért, a világ négy fő mappáival ki adatott* [Istoria scurtă a stării bisericii luptătoare a lui Dumnezeu, și a numeroaselor schimbări de la facerea lumii până la vremea actuală, care s-au compilat spre folosul poporului maghiar al lui Dumnezeu, și pentru mai buna clarificare a a lucrurilor, s-a publicat cu cele patru hărți principale ale lumii], Basilea, Johann Im-Hof Rodolf, 1760, 439.

31 *Ibidem*, 460.

32 *Ibidem*, 458.

“rămășită a evului mediu”. Scriind despre coloniile hughenote din Țările de Jos, a concluzionat că „*eclesiile reformate s-au înmulțit prin aderarea celor exilați la acestea*”.

Nu a procedat altfel nici în cazul aprecierii protestantismului transilvănean. A menționat binecunoscuta informație, conform căreia anterior anului 1526 articolul 4 al Dietei de la Pojon (Bratislava) a prevăzut arderea luteranilor pe rug.³³ În viziunea sa, ipostaza martiriului era deci predefinită de această lege, al cărei efect a fost însă restrâns.

Cataloghează viața lui István Kis Szegedi drept un adevărat martirologiu. În operele sale, Kata Bethlen personifică idealul feminin baroc al persoanei văduvite de persecuția religioasă și al suferinței din cauza nesocotirii libertății sale de a alege religia copiilor săi.³⁴ Pe Kata Bethlen o vedea în rândul „*puternicelor coloane inamovibile ordonate ale Casei lui Dumnezeu, al văduvelor slabe neajutorate.*”³⁵ Martiriul metaforic (ocrotitorul Bisericii, cel care suferă pentru aceasta), “*Dădaca plină de har a casei lui Dumnezeu,*” devine datorită lui Petru Bod un ideal feminin firav, dar puternic, care este întruchiparea a însăși comunității bisericești care suferă.³⁶

Secolul al XVIII-lea îl definea ca un timp al martiriului Bisericii: „...*dar în Ungaria și în tot secolul nostru starea sa s-a degradat. Bisericile au fost ocupate în prea multe locuri, pe alocuri a fost interzisă exercitarea liberă a serviciului divin, și ca ofensa lor să o introducă la Curte sub un nume comun nu vor a permite. Mai mult, s-a înăsprit plecarea junilor în țări străine*

33 Zoltán Csepregi a cercetat consecințele acestei hotărâri politice, reconstruind descrierea celor șase-opt cazuri de ardere pe rug ale luteranilor din a doua parte a anilor 1520. Concluzia sa arată că într-o perioadă de zece luni, atât cât legea fost în vigoare, se cunoaște arderea a 2-3 victime. Vezi Zoltán Csepregi: „Lutherani omnes comburantur”, în Fazakas – Imre – Száraz (ed.): *Mártírium*, 30–40.

34 Vezi rolul de editor de memorii al lui Péter Bod în Gergely Tamás Fazakas: *Árvaság és mártírium, A gyámoltalan özvegy mint a református egyház metaforája a 17–18. században* [“Orfan și martir, Văduva neajutorată ca metafora bisericii reformate în secolul 17-18.”], *Studia Litteraria*, an LI., 2012/3–4, 217–219.

35 Péter Bod: *Szent Irás' értelmére vezérlő magyar leksikon, Mellyben a' Szent Irásban előforduló példázások, (typusok) és ábrázolások (emblemak) lelki értelmek szerént rövideden kivilágosítottatnak, sok dolgok a' ,sidó ,s görög régiségekből ki-magyarázttatnak* [Lexicon maghiar care conduce la înțelesul Sfintei Scripturi, În care pildele (typuri) și reprezentările (emblemak) sunt puse în lumină scurt privind înțelesul sufletesc, multe lucruri din vechile aspecte ebraice și grecești sunt explicate.], Cluj-Napoca, S. Pataki József, 1746, Cuvânt înainte.

36 Gergely Tamás Fazakas: *Mártírium, vallási persecutió, az utolsó kenet és Bethlen Kata* [Martiriu, persecuție religioasă, ultima ungere, și Bethlen Kata], în István Bitskey et al. (ed.): *In via eruditonis, Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére* [Studii în cinstea lui Mihály Imre în vârstă de 70 de ani], Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016, 446–465.

cu scopul de a studia. Și în Transilvania pe alocuri bisericile sunt ocupate cu forța, tipărirea cărților s-a înăsprit [...], în unele locuri preoții au fost privați de salariile lor.”³⁷

În opinia sa, timpul martiriului a fost precedat de situația preoților protestanți vânduți ca sclavi pe galerele napolitane, fapt pentru care aceste victime credincioase ale *persecutio decennalis*, adică ale deceniilor de persecuție și doliu ale Bisericii, reprezintă simbolul major al martiriului protestant.³⁸

Traducerea din latină în limba maghiară a lucrării a lui Bálint Kocsi Csergő a fost cauzată de un eveniment istoric transilvănean trăit intens și tragic:

„Începutul tristei istorii [adică a ducerii robilor pe galere] prea corespunde, dacă cineva este atent, cu evenimentele neplăcute petrecute în anul curent [1738]; deoarece și atunci s-au luptat cu turcii, iar domnii și preoții au fost reținuți sub pretextul rebeliunii. Neștiind dacă această istorisire există undeva în limba maghiară? în zile triste am tradus-o în maghiară, uneori mai adăugând și din alte surse cu scopul de a clarifica faptele, și pentru ca lucrurile aflate în ea să sară în ochi mai bine, le-am scris într-o ordine a întâmplărilor: lângă aceasta am atașat persecutările unor orașe, fiind vorba de același tip de evenimente” (Cuvânt înainte: Casa construită pe stâncă...).

37 Bod: *Isten vitézkedő Anyaszentegyháza...* [Biserica luptătoare a lui Dumnezeu...], 527.

38 Kocsi Csergő: *Kösziklân épült ház ostroma* [Asediul casei construite pe stâncă], tradus din originalul în latină de Petru Bod, Dezső Miklós, Lajos Szimonidesz, [Leányfalu], D. Miklós, 1995. cf. Pál Debreceni Ember: *A magyarországi és erdélyi református egyház története* [Istoria bisericii reformate din Ungaria și Transilvania], tradus de Péter Botos, Sárospatak, Colecția Științifică a Colegiului Reformar Sárospatak, 2009, 545–665. Bibliografia despre martiriul sclavilor de pe galere este foarte bogată, aici enumerăm doar câteva studii: Annamária Bretz: traducerea lui Petru Bod, 340–341; Lajos Szimonidesz: despre manuscrisul lui Kocsi Csergő Bálint, în idem: *Magyar vértanuk nyomában, A Szelepcsényi-Kollonics-féle reformáció vértanui, Kocsi Csergő Bálint műve a gályarab-per tizenkilenc vértanujáról* [În urma martirilor maghiari, Martirii reformei Szelepcsényi-Kollonics Lucrarea lui, Kocsi Csergő Bálint despre cei nouăsprezece martiri ai procesului robilor de pe galere], trad. și intr. Szimonidesz, Lajos Pápa, Misztótfalusi, 1944.; Mihály Imre: Consolatio és reprezentáció – mártírok vigasztalása Zürichben [“Consolare și reprezentare – consolarea martirilor în Zürich”], idem: Utak Herbom és Nápoly között [Drumuri între Herbom și Napoli], 51–77.; Zsombor Tóth: *Persecutio decennalis, Az evangélikus perspektíva lehetősége – Lányi György példája* [“Persecutio decennalis, Posibilitatea perspectivei evanghelice – Exemplul lui György Lányi”], în István Bitskey et al. (ed.): *In via eruditionis*, 423–438; László Zsigmond Bujtás: *A megszabadtott gályarab prédikátorok küldöttsége Hollandiában* [“Solia robilor eliberați de pe galere în Olanda”], în Réka Bozzay (ed.): *Történetek a mélyföldről, Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban* [Istoriiri despre Țările de Jos, Relația dintre Ungaria și Țările de Jos în perioada modernă], Debrecen, Printart-Press, 2014, 63–67.

Din punctul său de vedere, judecata de la Pojon și urmările acesteia erau în măsură a argumenta natura religioasă a privării de libertate și implicite a martiriului. În argumentarea acestei opinii, în *Istoria Bisericească* a specificat vârsta și motivele reținerii preoților și nobililor transilvăneni protestanți arestați în 1738.³⁹ A publicat chiar și elegia destinată episcopului reformat de către contele poet János Lázár (acesta fiind învinuitul cel mai de seamă, conducătorul Consistoriului reformat), precizând circumstanțele arestării: „în sâmbăta dinaintea Floriilor anului 1738 a fost arestat la propria casă de către un regiment de călăreți și de o companie de soldați germani pedestri, scrisorile i le-au scotocit, [...] după mult interogatoriu au fost găsiți nevinovați și au fost lăsați liberi în ziua de 15 ianuarie a anului 1739.”⁴⁰

În contextul încercării soldaților rebeli ai lui József Rákóczi (1700–1738) de a intra prin Oituz în Transilvania în vederea eliberării acesteia de sub jugul habsburgic, Curtea a intervenit în mod violent, arestând personalități notorii ale societății transilvane și Bisericii reformate. Evenimentele au fost dirijate de către mareșalul contele Christian Lobkowitz (1686–1755) și de conducerea armatei austriece, implicând în eveniment și Colegiul din Aiud, unde învăța în acel moment însuși Bod.⁴¹ Printre cei reținuți (în data de 2 aprilie 1738) se afla unul din tinerii profesori, Zsigmond Borosnyai Nagy (1704–1774) și episcopul reformat, persoană mai în vârstă, Gyula Szigeti István (1678–1740). Pe

39 Bod, Péter: *Historia Hungarorum ecclesiastica*, vol. III., Ed. L. W. E. Rauwenhoff, Adj. Car. Szalay, Lugduni-Batavorum, Brill, 1889, 222–228.

40 Biblioteca Documentară Bethlen Gábor (În continuare BGDK), Ms. 143–144. Copia lui István Almási din 1833.

41 József Rákóczi și oastea lui în data de 1 martie 1738 au încercat să pătrundă prin trecătoarea de la Oituz în Transilvania, dar după pierderea a 120 de combatanți au fost înfrânți. Guvernul de la Viena a inițiat o campanie de răzbunare împotriva personalităților publice protestante, considerate parte activă a conspirației lui József Rákóczi. Conform Vienei, căpitanul curuților Ádám Máriássy și József Rákóczi au fost abordați de transilvăneni printr-o scrisoare în Hotin și Cernavodă prin care li se cerea ajutorul împotriva Habsburgilor. Mareșalul Lobkowitz, în 29 martie 1738, cu ocazia Dietei transilvănene, a reținut mai multe personalități bisericești și politice din Principat. Colegiul din Aiud a fost înconjurat de armată, episcopul reformat Gyula István Szigethi, mai mulți profesori, baronul János Lázár, Mihály Toldalági, László și Ferencz Rhédey, Zsigmond Thoroczkay, în vârstă de 60 de ani, au fost reținuți și întemnițați. Tragerea la răspundere a fost acompaniată și de nemulțumirea socială și frica, manifestată mai ales din partea protestanților. După cercetarea „cazului ieșit din comun”, s-a dovedit nevinovăția celor reținuți. În urma unor presiuni sociale și ale celor venite din străinătate, la 15 ianuarie 1739 deținuții au fost eliberați. Vezi László Kővári: *Erdély Történelme, A gubernátorok kora [Istoria Transilvaniei, Era guvernatorilor]*, Vol. VI., Kolozsvár, Stein János, 1866, 106–108.

lângă aceștia a fost reținut un număr mare de nobili reformați și unitarieni: contele János Lázár, Sámuel Bethlen, Ferenc Rhédei, László Rhédei, contele Zsigmond Thoroczkai, în vârstă deja de 60 de ani, nobilul „*surdus*” (surd) Mihály Toldalagi, în vârstă de 70 de ani. Capătul de acuzație a fost participarea acestora la o conspirație antistatală, unde corpul delict și proba forte a procurorilor a fost considerată scrisoarea dubioasă destinată contelui János Lázár.⁴² Bod relatează despre captivitatea la Alba Iulia a episcopului său: „*Gyula István Szigeti profesor aiudean ales în 1737, care din data de 29 martie a anului 1738 este ținut captiv în Alba Iulia, inclusiv și în ziua de 23 a lunii Sfântului Mihail se afla tot acolo.*”⁴³ În baza aceluiași acuzații au fost reținuți preotul reformat din Sâncel (de lângă Blaj, Alba), István Törsök, și cel din Satu Nou, István Szoboszlai, deoarece s-au rugat în biserică pentru succesul insurecției.⁴⁴ Desigur acuzele aduse bisericilor protestante s-au adevărat nefondate. Scrisoarea contelui Lázár a conținut, în scrierea runică secuiască, doar o descriere istorică din alt secol fără referire la insurecție. Rândurile lirice ale lui István Szathmári Paksi redau cu prisosință starea de spirit a istoricului, dar implicit și a unei bune părți a locuitorilor transilvăneni:

*„Doamne cumplită amărăciune a inimilor noastre,
Că nu un neam păgân este dușmanul credinței noastre
ci cu cine ne temem de Dumnezeu și îl cinștim pe Rege,
Aceia sunt împotriva noastră.”*⁴⁵

Chiar Bod a justificat cu un lirism simplu momentul martiriului protestant: „*Zilele sunt rele, este războire;/Prăduitori, leneși domnesc foarte tare.*”⁴⁶

42 Vezi Zoltán Zsupos: *A székely írásról [Despre scrierea secuilor]*, Budapesta, 2015. cf. idem: *Állítólag scytha betűvel* - a székely írás veszélyei [„Aparent cu litere scitice” – pericolele scrierii secuilor], în http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/allitolag_scytha_betuvel_a_szekely_iras_veszelyei (accesare site: 22 iulie 2020).

43 Kocsi Csergő: *Kösziklán épült ház .... [Asediul casei construite pe stâncă]*, 156.

44 Miklós Papp: *Egy felségsértési per története [”Istoria unei cauze de les majestate”]*, *Történeti Lapok*, an II., nr. I., 4 apr. 1875, 833.

45 Imre: *Sion siralmi [Plângerea Sionului]*, 11. Cf. István Szathmári Paksi: *Plângerea Sionului*, Pojon [fără editură], 1751.

46 Péter Bod: *Tiszta, fényes drága bíbor, Mellyet amaz áldott emlékezetű m. izraelbeli nagy anya néhai méltóságos gróf Bethleni Bethlen Kata aszszony ő nagysága virágzó idejében a m. gróf Haller László urnak, az után a mélt. r. sz. b. gróf urnak Széki Teleki Josef urnak szerelmes házasa társa [...] midőn teste földbe takarítottának [...] tanuságot tett [...] [Purpură curată, sclipitoare, scumpă, cu care doamna contesă Kata Bethleni Bethlen, maiestatea sa a cărei amintire este binecuvântată în floarea perioadei maiestății sale, a lui József Széki Teleki iubită soție [...] când trupul i-a fost așezat în pământ [...] a mărturisit [...]]*, Kolozsvár, Páldi, 1762. [Ațașat acesteia: transpunerea în versuri a vieții și morții contesei Kata Bethleni de Bethlen, C5v-C6r].

Prin aceasta și-a asumat acea martirologie care trecea de la viața religioasă către politică, identificând responsabili defectiunii constituționale în domnia transilvăneană inechitabilă a catolicismului imperial.

Traducerea în limba maghiară a istoriei deținuților de pe galere percutea ca un mesaj viguros al martiriului către o societate protestantă aflată în derivă și letargie. Acest mesaj întărea spiritul rezistenței în oglinda vechilor libertăți ale protestanților uzurpate de Habsburgi. Persecuția bisericii din 1738 însemna pentru el continuarea încercărilor Bisericii de pe Sion, asemenea secolului al XVII-lea, trăire care, mai mult sau mai puțin, nu era specifică constituționalității transilvănene:

„În Ungaria reformații au fost nelipsiți de suferință... Începând cu anii 1670 vreme de zece ani au suferit mari persecuții... Arhiepiscopul și alți domni popi au abuzat de propriile puteri, preoții reformați și luterani au fost citați în Pojon de către arhiepiscop, în calitatea sa de guvernator al regelui, acolo i-a condamnat la moarte, apoi au fost băgați în temniță, iar apoi în anul 1675 au fost vânduți precum niște răufăcători pe galerele din Napoli.”⁴⁷

Textele despre martiriul protestant sunt relatări narrative compacte despre experiența nefastă și expulzarea forțată a sclavilor pe galerele napolitane, relatări care au fost susținute de pasaje biblice sau citate din tradiția milenară a martirologiei, mai ales cu trimitere la evenimente legate de martiriul bisericii primare.⁴⁸

Tipărirea traducerii a avut loc mult mai târziu, doar în 1866. O ediție parțială a istoriei sclavilor protestanți de pe galerele napolitane a văzut lumina zilei în 1728, în ediția lui Pál Debreceni Ember, sub tutela protectoare a profesorului Friedrich Adolf Lampe din Leiden, Țările de Jos. Capitolul cinci al acestei lucrări împărtășise fragmentar memoriile descrise de Bálint Kocsi Csergő cu titlul: *Narratio brevis de oppressa libertate Ecclesiarum Hungaricarum*. Lampe din cele 12 capitole originale a publicat doar primele nouă, ultimele trei rămânând în manuscris⁴⁹. Bod a tradus inclusiv și această parte rămasă manuscrisă în limba maghiară, în care se pot citi categoriile de martiriu, pe care cu această ocazie le instituie: tipul martirului confesor și cel al binefăcătorului în vremuri de restriște (*benefactor*).

47 Bod: *Isten vitézkező Anyaszentegyháza...* [Biserica luptătoare a lui Dumnezeu...], 494.

48 Tóth: *Persecutio Decennalis*, 424.

49 Bretz: Bod Péter fordítása... [Traducerea lui Petru Bod], 340–347.

În volumul său *Istoria bisericească* detaliază cele trei procese din Pojon (Brastislava, Sk), Nagyszombat (Trnava, Sk) ale sclavilor de pe galere: o judecată la Nagyszombat, două procese la Pojon⁵⁰. Aici a folosit surse diverse pentru prezentarea procesului. A analizat în detaliu desfășurarea judecării, pronunțarea hotărârii, i-a enumerat pe membrii completului, apărarea preoților (Séllyei, Harsányi), a făcut cunoscut memoriile învinușilor, apoi, cu intenția internaționalizării subiectului, a prezentat corespondența preoților deținuți cu profesorul Heidegger și somități politico-religioase din Elveția și Țările de Jos. Enumeră numele și locul de proveniență a celor 57 de deținuți, precum și bibliografia istoriei acestora accesibilă autorului în secolul al XVIII-lea (Henrik Heidegger, Kocsi Csergő, *Historia diplomatica* – 1710, hotărârea de la Pojon din 1674: Miklós Bethlen: *Apologia preoților 1677*, György Lani, Wagner: *Historia Leopoldi*).

Maniera prezentării martiriului preoților și trimerterile lui Bod la întâmplările din secolul al XVIII-lea au promovat în memorialul colectiv al protestanților sentimente de nesiguranță, îndârjire și teamă față de pierderea libertății, trăiri care se hrăneau din istorisirile suferinței Bisericii primare. Asocierea voită a fragmentarului martirologic asumat producea un nou gen istoriografic și anume acela al cultului relaționat de martiriul protestant, care s-a identificat cu viața Bisericii luptătoare a lui Dumnezeu. Aceasta în consonanță cu scrierile sfinților părinți despre martiriu, citați și de lucrările lui Calvin și Luther. Istoria sclavilor de pe galerele napolitane, sacrificiul acestora până la moarte însemna cel mai bun exemplu al integrității omului credincios, care acceptă și persecuția pentru credința sa în Hristos. Alături de Bod și alți istorici descriu acest tip de martiriu ca fiind unul mărturisitor și exemplar. Acea constatare conform căreia: „atât latina originală a lui Bálint Kocsi Csergő, cât și versiunea maghiară a lui Petru Bod implică originea religioasă calvină, astfel fiind probabil că în procesul alcătuirii textului, apartenența confesională specifică și-a pus amprenta asupra narațiunii” poate fi considerată un loc comun, deoarece detașarea (religioasă, științifică) totală față de subiect în istoriografie este un lucru cu neputință.⁵¹

Evenimentele petrecute în anul 1738 l-au îndemnat pe tânărul Petru Bod la adoptarea unei atitudini defensive, în care identitatea sa

50 Bod: *Historia Hungarorum ecclesiastica*, II., 58–127.

51 Tóth: *Persecutio Decennalis*, 427.

confesională rănită s-a manifestat în mod natural. Apologia din punctul său de vedere nu putea fi despărțită de situația politică a secolului în care a trăit.⁵² Întâmplarea din Aiudul anilor 1738 i-a amplificat antipatia față de iezuiți și metodele lor. În cuvântul de introducere din *Asediul casei construite pe stâncă...*, iezuiții sunt văzuți ca niște persecutori mai cruzi decât „persecutorii păgâni”. Tortura și uciderea lui János Száki a fost ordonată de către un iezuit „mai crud și decât Dioclețian”⁵³ Martirologia afișată de Bod are nuanțe radicale. Pentru el, martiriul însemna lupta Bisericii (*vera ecclesia*) adevărate (*ortodoxe*) cu Biserica falsă (*falsa ecclesia*). Desigur, subiectivismul acestei interpretări rezidă în faptul că Bod vedea calitățile pozitive doar în propria-i confesiune.

Folosind analogia cu Biserica primară, încarcă discursul său cu tensiune escatologică și apocaliptică, creionând imaginea unei confesii uni aflate în permanentă opoziție. Desigur, în maniera sa barocă de relaționare la cultul martirilor protestanți a împrumutat și din arsenalul istoriografiei umaniste, fără însă a se dezice de scopul urmărit: păstrarea libertății, integrității și existenței Reformei din Transilvania în parametrii ei optimi.

În vederea realizării unui model al martirului, folosește antonime, prin care cititorul este nevoit să aleagă între: persecutat și persecutor, bine și rău, adevărat și fals, victimă și călău. Această manieră, prin care antonimele suferinței și martirului sunt folosite ca reduplicate ale narațiunii lui Bod, conduce cititorul spre o abordare imperativă și neechivoacă. Traducerea sa ne permite cu ușurință să observăm și subiectivitatea autorului față de cealaltă parte: „Nu au fost chiar fără orice consolare nici în aceste nenorociri: zi și noapte cântau umili psalmul sfântului David, făceau rugăciuni cu mare zel, pentru care într-adevăr scrâșneau din dinți persecutorii.”⁵⁴ Scrâșnirea dintelui, râsul batjocoritor cu dinții albi la vederea dușmanului sunt metafore care au fost folosite în caricaturizarea inamicului, și au devenit sub pana lui Bod parte a narativei protestante despre ceilalți. Autojertfirea preoților duși pe galerele napolitane devenea un act de mărturie excepțională, o perioadă a martiriului edificator de identitate confesională. Martirul protestant poseda niște calități fizice și spirituale

52 L. Györi: *Apológia és mártírium* [Apologie și martiriu], 133.

53 Kocsi Csergő: *Isten vitézkedő Anyaszentegyháza...* [Biserica luptătoare a lui Dumnezeu...], Cuvântul înainte al lui Petru Bod, 15.

54 *Ibidem*.

excepționale: persecuția o primește cu disciplină, rănile sufletești (*afflictiones*) le poartă cu tenacitate (*constantia*) și răbdare (*patientia*), fără a se plânge. Răbdarea este parte a jertfei colective: *Patientia nobis opus est!* – exclamau preoții. Episcopul reformat István Séllyei justifică legendele martirilor prin rugăciunea sa proverbială: “*Tu cunoști inocența noastră, dacă speranța ne rezistă și ne-au suprimat cauza nevinovată, trebuie să fim răbdători cu pace (Patientia nobis opus est)*”⁵⁵. Chemarea la perseverență și rezistența în suferință sublinia necesitatea trăirii cu sensibilitate pastorală și de consolare spirituală în timpul anevoios al martiriului.⁵⁶

Manuscrisul lui Bod a fost copiat în numeroase exemplare. În Aiud se regăsesc 2 exemplare, transcrierea din Aiud fiind efectuată de Ferenc Csató în 1770, cealaltă variantă scrisă în Cluj fiind a lui Almási Ferenc, terminată la data de 8 decembrie 1833.⁵⁷

Existența în număr relativ însemnat a manuscriselor se explică prin necesitatea eludării cenzurii, care oricum nu permitea tipărirea unei astfel de traduceri. Pe de altă parte, popularitatea acestora a constituit un moment important în construirea identității și memoriei colective a protestantismului din bazinul carpatic. Copiile ajung și în Ungaria. Manuscrisul a fost transcris și în 1784 la Carei de către cantorul profesor Márton Rákosi, iar în 1815 la Hódmezővásárhely, de Sándor Szalai.

Martirologia lui Petru Bod a pus în lumină nevoia de toleranță mutuală, consensuală (*mutua tolerantia*) în secolul al XVIII-lea, dar, în vee derea atingerii acestui deziderat dorit, totuși nu a renunțat la enumerarea momentelor de martiriu din istoria bisericească a protestanților. Desigur aceasta o făcea în oglinda barocului catolic militant. Momentul dureros al confiscării unor biserici (foste catolice) și proprietăți mergea mână în mână cu sentimentul lezării libertății religioase promise. Prin acest demers istoriografic în care pierderile erau cuantificate de fiecare parte, reformații deplângeau confiscarea următoarelor lăcașe de cult: biserica mare din Alba Iulia⁵⁸, fostele biserici reformate din Bărbant, Cându, Mociu, Mănăștur, Cătina, Călușeri, Sângeorgiu de Mureș, Micloșoara,

55 *Ibidem*. Vezi răspunsul lui Séllyei către András Menárszki, 63. cf. https://mandadb.hu/common/file-servlet/document/22586/default/doc_url/017046_Kszikln_plt_hz.pdf și Bod: *Historia Hungarorum Ecclesia*, II, 71.

56 Tóth: *Persecutio decennalis*, 429.

57 BGDK, Ms. 25., Ms. 1.

58 Bod: *Historia Hungarorum ecclesiastica*, III., 214.

Blaj, Cristești, Dumbrăveni și Mureșeni.⁵⁹ Sentimentul că martiriul înseamnă un asediu permanent al Bisericii a fost dedublat de restricțiile față de fenomenul peregrinării în țările de Vest, mai ales în Olanda, Elveția și Prusia. Consecințele juridice și spirituale nefaste ale unor căsătorii mixte din punct de vedere confesional doar agravau sentimentul inferiorității și discriminării. Fiind un eminent jurist, Bod pregătea un *Supplex* al reformaților din Trei Scaune, cu privire la discriminarea lor în cauze matrimoniale. Astfel, căsătoria, religia, proprietatea, legea, educația devin elemente extrem de active în construcția imaginii de martir a bisericilor protestante în secolul al XVIII-lea. Pierderile suferite mai ales în comitatul Hunedoarei în privința românilor reformați, care au trecut la greco-catolicism, au dus la părerea unanimă a protestanților că Biserica Greco-Catolică reprezintă una dintre uneltele Contrareformei, prin existența căreia este periclitat însuși dreptul civil transilvănean.⁶⁰ Cele două Biserici catolice (romano-catolică, greco-catolică) reveneau în forță în peisajul transilvănean al secolului al XVIII-lea, aducând prejudicii poziției de Biserică de stat asumată de protestanți. Regresul constituțional, acompaniat cu pierderea unor avantaje care își aveau originea în secolele precedente, sensibiliza societatea transilvăneană. Bod vedea între obligațiile martirului și determinarea acestuia de a se apăra față de ingerințe din partea factorului politic, în acest sens folosindu-se și de rațiuni politice (*ratio politica*) în atingerea unor obiective de autoconservare. Devin parte a luptei pentru libertate religioasă și înscrisurile parlamentare, scrisorile, plângerile și interpelările imperiale. Martiriul însemna nu numai restrângerea unor drepturi, dar implicit și pierderea unor forme de proprietăți economice (decimă, quartă),⁶¹ prin care „Beneficiile ecleziastice s-au stricat, s-au terminat.”⁶² Criza economică parohială cauzată de pierderea unor

59 *Ibidem*, 310.

60 Kund Botond Gudor: Az erdélyi románok tudományos történetírója, Bod Péter (1712–1769) a magyarigeni református lelkész, în Bod Péter: Az erdélyi románok egyháztörténetének két könyve 1745, 1764 [”Istoricul românilor din Transilvania, Petru Bod (1712–1769) preotul maghiar din Ighiu”, în Petru Bod: Cele 2 cărți ale istoriei bisericii românilor 1745, 1764], Sfântu Gheorghe – Miercurea Ciuc, Háromszék Vármegye Kiadó, 2012, 14–18., 155–226.

61 Inquisitoria Dioceseos Alba-Carolinensis Reformatae Relatoria (1754), în Kund Botond Gudor: *Az eltűnt Gyulafehérvári református Egyházmegye és egyházi közösségei [Protopopiatul reformat dispărut din Alba Iulia și comunitățile sale bisericesti]*, ediția Erdélyi Egyháztörténeti Könyvek, Cluj-Napoca- Baraolt, Kriterion–Tortoma, 2012, 361–368.

62 BGDK, Almási 1833.

beneficii completa astfel percepția secolului al XVIII-lea ca fiind un timp al martiriului. Pentru un om de cultură, îngrădirea posibilităților de comunicare prin tipar încuraja copierea unor manuscrise cu conținut de neacceptat pentru cenzură. Aceasta intervenea ori de câte ori sesiza în scrierile vremii critica sistemului politic sau al confesiunii oficiale. Bod a considerat ca fiind cea mai gravă cenzurarea Bibliei republicate în 1753⁶³, înseși circumstanțele decesului său fiind legate de un proces inițiat de cenzura din Sibiu. Însă, față de istoria suferinței altor biserici protestante, ca de exemplu cea a unitarienilor sau a anabapțiștilor din Vințu de Jos, a fost destul de subiectiv și insensibil.⁶⁴

Amplitudinea evenimentelor religioase din prima parte a secolului al XVIII-lea l-a îndemnat pe Bod să fie precaut. Nici episcopul reformat István Gyula Szigeti, reținut în 1738 nu s-a așșat ca martir al Habsburgilor, ci din contră ca o persoană fidelă sistemului politic. Reforma de stat avea nevoie de confesori ai credinței moderați și calculabili. În 1739, în momentul eliberării deținuților protestanți de către Curte, luptele cu turcii din Banat și Balcani erau în desfășurare, campanie militară în care implicarea maghiarilor a fost ocolită. Turcii au ocupat Smederevo (Semendria), Mehadia și Orșova, mai apoi lupta purtată la Mehadia în 4 iulie 1739 le-a oprit atacul. În acest stadiu al războiului, locul contelui Friedrich Heinrich von Seckendorff (1673 –1763) a fost ocupat de către președintele Consiliului de Război Joseph Lothar von Königsegg Rothenfelds (1673–1751), care ulterior a fost înlocuit de către generalul Georg Olivier Wallis (1671–1743). În lupta desfășurată la est de Belgrad, armata imperială a suferit o înfrângere totală și a părăsit locul de luptă cu o pierdere de 20.000 de oameni. Totuși, Habsburgii au avut de profitat de pe urma păcii de la Belgrad încheiată la 1 septembrie 1739 în cortul marelui vizir. În 1739, episcopul reformat proaspăt eliberat din carcera cetății albaiulene, în duminica postului, își mărturisea loialitatea sa față de Habsburgi:

*„Aceasta am spus-o cu mare curaj: pace-pace!, dar iată ai luat Pacea de pe pământ și ai șuierat Păgânilor din depărtare, care au venit cu mare viteză, și ai convocat frica noastră, ca la o zi de sărbătoare [...] În exterior ne macină arma, în interior ne macină spaima, și pe feciori, și pe fecioare, pe sugari împreună cu omul bătrân.”*⁶⁵

63 Bod: *Historia Hungarorum ecclesiastica*, III, 386–387.

64 Bod: *Isten vitézkező Anyaszentegyháza...* [Biserica luptătoare a lui Dumnezeu...], 534.

65 Rugăciunea profesorului aiudean István Gyula Szigethi în duminica postului din 1739, vezi BGDK, Ms. 44, 12–13.

Pentru a-și sublinia loialitatea față de cei care l-au închis, a rostit o rugăciune de sâmbătă pentru succesul armelor lui Carol al III-lea întru potrivă turcilor: „*Pocăiți-vă voi, fi neascultători, eu vă vindec înșelăciunile... Ajută-ne acum Dumnezeuul Salvării! dă-ne progres acum. Iată, creștinismul este în tabere, împotriva mândriei curajoase a poporului păgân..., în timpul domniei regelui nostru, putem duce o viață liniștită și pașnică.*”⁶⁶ Candidatura episcopului reformat la ipostaza de martir a eșuat. Faima Aiudului ca oraș al opoziției protestante față de Habsburgi a fost îndulcită de reverențele episcopale. În procesul reconstruirii bibliotecii, după distrugerea acesteia în 1704 de către austrieci, școala a învățat că: „*În război e mai mare cuptorul decât casa, deoarece casa stricându-se doar cuptoarele pustii și hornurile s-au mai văzut în sate și orașe*” (Rabutin).⁶⁷

Suferințele trecutului puteau fi enumerate, dar acestea nu mai îndemneau la sacrificiu suprem. Martiriul modern consta în valoarea socială și culturală a individului capabil să se jertfească în mod util (*utilitarism*), pentru bunul comun (*bonum commune*). Utilitarismul modifică concepția martiriului protestant, secularizând termenul. Astfel, perspectiva gravă asupra martiriului din timpul tinereții lui Bod, mai ales în ceea ce privește politica, peregrinarea și exilul (*pribegia*)⁶⁸, se modifică vizibil sub presiunea modernității. A fi martir însemna pentru el efortul depus în realizarea binelui public (*bonum publicum*), proces care va conduce la capacitatea intelectuală de a fi util națiunii tale și în vremuri neprielnice. Narațiunea sa asupra martiriului a evoluat astfel de la polemica istoriografică specifică secolului al XVII-lea la acceptarea utilitarismului pus în construirea binelui comun.⁶⁹ Exemplul său personal a subliniat esența și eficacitatea acestui demers. Greutățile și pericolul acestei atitudini intelectuale a fost exemplificată și prin zicala transilvăneană devenită proverbială după citarea lui Bod în 1769 de către cenzură, la instanța din Sibiu: „*L-a lovit guta vieneză pe Petru Bod!*”. Din această cauză, putem considera că nu numai viața, ci și moartea sa este parte din patrimoniul istoriei martiriului transilvănean.

66 BGDK, Ms. 44, vezi Rugăciune, 15-18.

67 BGDK, Almási 1833, 89.

68 Bretz: Bod Péter historia litteraria programjának mártirológiai vonatkozásairól [Despre referințele martirologice ale programului historia litteraria al lui Petru Bod], 99–100.

69 Gudor: Bod Péter a történésez [*Istoricul Petru Bod (1712–1769)*], 447–448.

Bibliografie

- ✦ Baricz, Ágnes: Mártírok emlékezete [”Amintirea martirilor”], în *Erdélyi Múzeum*, vol. LXXVIII., Cluj-N., 2016/3.
- ✦ Bellágh, Rózsa: Bod Péter püspökei a Smirnai Szent Polikárpus című egyháztörténeti műben [”Episcopii lui Petru Bod în opera de istorie bisericească cu titlul Sfântul Policarp din Smirna”], în *Reformatus Szemle*, Cluj-Napoca, an 105, 2012/6.
- ✦ Biblioteca Documentară Bethlen Gábor Aiud, Ms. 143–144. Copia lui István Almási din 1833.
- ✦ Bod, Péter: *Szent Heortokrates, Avagy a’ keresztyének között elő-forduló innepeknek és a rendes kalendáriumban fel-jegyezettett szenteknek rövid historiájok, melly a szava bé-vehető hiteles írókból egybeszedegettetett és magyarra fordítottatott egy bujdosó magyar által* [Sfântul Heortocrat, *Adică despre scurta istorie a sărbătorilor regăsite între creștini’ și a sfinților notați în calendar, care s-a adunat din înscrisuri credibile și s-a tradus în limba maghiară de către un maghiar pribeag*], Oppenheim [Sibiu], [fără tipograf], 1757.
- ✦ Bod, Péter: *Magyar Athenas, Avagy az Erdélyben és Magyar-országban élt tudos embereknek, nevezetesebben a’kik valami, világ eleibe botsátott íráások által esméretesekké lettek, ’s jo emlékezeteket fen-hagyták, históriájok* [Athena Maghiară, *Istoria oamenilor de știință care au trăit în Transilvania și în Ungaria, și care au devenit cunoscuți prin lucrări în fața lumii, păstrând buna lor memorie*], [Sibiu], [Sárdi Ny.], 1766.
- ✦ Bod, Péter: *Tiszta, fényes drága bíbor, Mellyet amaz áldott emlékezetű m. izraelbeli nagy anya néhai méltóságos grof Bethleni Bethlen Kata aszszony ő nagysága virágzó idejében a m. gróf Haller László urnak, az után a mélt. r. sz. b. gróf urnak Széki Teleki Josef urnak szerelmes házasa társa [...] midön teste földbe takarították [...] tanuságot tett [...]* [Purpură curată, sclipitoare, scumpă, cu care doamna contesă Kata Bethleni Bethlen, maiestatea sa a cărei amintire este binecuvântată în floarea perioadei maiestății sale, a lui József Széki Teleki iubită soție [...] când trupul i-a fost așezat în pământ [...] a mărturisit [...]], Cluj-Napoca, Pálđi, 1762. [Ațașat acesteia: transpunerea în versuri a vieții și decesului contesei Kata Bethleni de Bethlen, C5v–C6r.]
- ✦ Bod, Péter: *Historia Hungarorum ecclesiastica*, I-III tom., Ed. L. W. E. Rauwenhoff, Adj. Car. Szalay, Lugduni-Bavorum, Brill, 1889.
- ✦ Bod Péter: *Szent Irás’ értelmére vezérlő magyar leksikon, Mellyben a’ Szent Irásban elő-fordulo példázolások, (typusok) és ábrázolások (emblemak) lelki értelmek szerént rövideden ki-világosíttatnak, sok dolgok a’ ,sidó ,s görög régiségekből ki-magyaráztatnak* [Lexicon maghiar care conduce la înțelesul Sfintei Scripturi, În care pildele (typuri) și reprezentările

(embleme) sunt puse în lumină scurt privind înțelesul sufletesc, multe lucruri din vechile aspecte ebraice și grecești sunt explicate], Cluj-Napoca, S. Pataki József, 1746, Cuvânt înainte.

- ✦ Bod, Péter: *Az Isten vitézkedő anyaszentegyháza állapotjának, és világ kezdetétől fogva a jelen való időig sokféle változásának rövid historiája, Melly az Isten magyar népének hasznára egyben szedegettetett, és a dolgok nagyobb megvilágosittatásáért, a világ négy fő mappáival ki adatott [Istoria scurtă a stării bisericii luptătoare a lui Dumnezeu, și a numeroaselor schimbări de la facerea lumii până la vremea actuală, care s-au compilat spre folosul poporului maghiar al lui Dumnezeu, și pentru mai buna clarificare a a lucrurilor, s-a publicat cu cele patru hărți principale ale lumii]*, Basilea, Johann Im-Hof Rodolf, 1760.
- ✦ Bozzay, Réka (ed.): *Történetek a mélyföldről, Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban [Istoriisiri despre Țările de Jos, Relația dintre Ungaria și Țările de Jos în perioada modernă]*, Debrecen, Printart-Press, 2014.
- ✦ Bujtás, Zsigmond László: *A megszabadított gályarab prédikátorok küldöttsége Hollandiában [“Solia robilor eliberați de pe galere în Olanda”]*, în Réka Bozzay (ed.): *Történetek a mélyföldről, Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban [Istoriisiri despre Țările de Jos, Relația dintre Ungaria și Țările de Jos în perioada modernă]*, Debrecen, Printart-Press, 2014.
- ✦ Bretz, Annamária: *Bod Péter historia litteraria programjának mártirológiai vonatkozásairól [„Despre referințele programului historia litteraria a lui Petru Bod”]*, în Fazakas – Imre – Száraz (ed.): *Mártírium*, 90-100.
- ✦ Bretz, Annamária: *Bod Péter fordítása Kocsi Csergő Bálint Narratio Breviséből [Traducerea lui Petru Bod, Bálint Kocsi Csergő din Narratio Brevis]*, *Comunicate de istorie literară*, an 108, 2004/3.
- ✦ Csepregi, Zoltán: *„Lutherani omnes comburantur”*, în Fazakas – Imre – Száraz (ed.): *Mártírium*, 30-40.
- ✦ Csorba, Dávid, et al. (ed.): *Protestáns mártirológia a kora újkorban [“Martiologie protestantă în era modernă”]*, *Studia Litteraria*, an LI, 2012/3-4.
- ✦ Csorba, Dávid: *Kora újkori kálvinista műfajok magyar földön [Genuri literare sub influență calvină de pe teritoriul maghiar în epoca modernismului”]*, în Csorba et al. (ed.): *Protestáns mártirológia*, 37-55.
- ✦ Crespin, Jean: *Le Livre de Martyrs*, [Géneve], de l'impr. de J. Crespin, 1554.
- ✦ Debreceni, Ember Pál: *A magyarországi és erdélyi református egyház története [Istoria bisericii reformate din Ungaria și Transilvania]*, Trad.

de Péter Botos, Sárospatak, Colecția Științifică a Colegiului Reformat Sárospatak, 2009.

- ✦ Fazakas, Gergely Tamás: Árvaság és mártírium, A gyámoltalan özvegy mint a református egyház metaforája a 18–17. században [”Orfan și martir, Văduva neajutorată ca metafora bisericii reformate în secolele XVII-XVIII”], *Studia Litteraria*, an LI., 2012/3-4.
- ✦ Fazakas, Gergely Tamás: Mártírium, vallási persecuție, az utolsó kenet és Bethlen Kata [Martiriu, persecuție religioasă, ultima ungere, și Bethlen Kata], în István Bitskey et al. (ed.): *In via eruditionis, Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére* [Studii în cinstea lui Mihály Imre în vârstă de 70 de ani], Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016.
- ✦ Gudor, Kund Botond: *Bod Péter (1712-1769) a történetíró* [Istoricul Bod Péter (1712–1769)], Baraolt, ed. Tortoma, 2018.
- ✦ Gudor, Kund Botond (ed.): *Cartograful Péter Bod (1712-1769)*, Sfântu Gheorghe, ed. Háromszék Vármegye, 2019.
- ✦ Gudor, Kund Botond: *Az eltűnt Gyulafehérvári református Egyházmegye és egyházi közösségei* [Protopopiatul reformat dispărut din Alba Iulia și comunitățile sale bisericesti], Erdélyi Egyháztörténeti Könyvek, Cluj-Napoca- Baraolt, Kriterion–Tortoma, 2012.
- ✦ Gudor, Kund Botond: *Az erdélyi románok tudományos történetírója, Bod Péter (1712-1769) a magyarigeni református lelkész*, în Bod Péter: *Az erdélyi románok egyháztörténetének két könyve 1745, 1764* [”Istoricul românilor din Transilvania, Petru Bod (1712-1769) preotul maghiar din Ighiu”, în Petru Bod: *Cele 2 cărți ale istoriei bisericii românilor 1745, 1764*], Sfântu Gheorghe – Miercurea Ciuc, Háromszék Vármegye Kiadó, 2012.
- ✦ Győri, L. János: Győri L. János: Apológia és mártírium a kora újkori református gondolkodásban, Szöllősi Mihály elfeledett Martyrium historicuma 1666-ból [”Apologie și martiriu în gândirea reformată a erei moderne, Mihály, Szöllősi Istoria martiriului uitat, din 1666”], în *Studia Litteraria*, an LI, 2012/3-4.
- ✦ Győri, L. János: Reformáció, mártirologia, exemplum [”Reformă, martirologie, exemplu”], în *Istorie a literaturii*, ediție nouă an XXXII., 2001/3.
- ✦ Hobsbawm, Eric– Ranger, Terence (ed.): *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.
- ✦ Kocsi, C. Bálint: *Kösziklán épült ház ostroma* [A sediul casei construite pe stâncă, Trad. Bod Péter], [Note. Sándor, Szilágyi], Leipzig, Köhler, 1866.
- ✦ Kőszeghy, Péter (ed.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon, Középkor és kora újkor* [Enciclopedie pentru istoria culturii maghiare, Evul mediu și Era modernă], vol XI, Budapest, Editura Balassi, 2011.

- ✦ Kővári, László: *Erdély Történelme, A gubernatorok kora [Istoria Transilvaniei, Era guvernatorilor]*, Vol. VI., Kolozsvár, Stein János, 1866.
- ✦ Imre, Mihály: (ed.): Sion Siralma – egy vers, több szerző? A 18. századi hitvédelem és mártírológia változatai, în *Tanulmánykötet Szőnyi Benjámín (1717–1794) református lelkipásztor, költő, író születésének 300. évfordulójára, Hódmezővásárhely [Volum de studii la aniversarea a 300 de ani de la nașterea lui Benjámín Szőnyi (1717–1794) preot reformat, scriitor, poet]*, Hódmezővásárhely, Ótemplomi Református Egyházközösség, 2018–2017.
- ✦ Imre, Mihály: Protestáns mártírológia és konverzió [”Martirologie protestantă”] și *Utak Herborn és Nápoly között [”Drumuri între Herborn și Napoli”]*, în Gergely, Fazakas – Mihály, Imre Orsolya, Száraz (ed.): *Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmából [Studii din literatura protestantismului secolelor XVI-XVIII]*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2015.
- ✦ Imre, Mihály: Consolatio és reprezentáció – mártírok vigasztalása Zürichben [”Consolare și reprezentare – consolarea martirilor în Zürich”], în István Bitskey et al. (ed.): *In via eruditionis*, 423–438.
- ✦ Murdock, Graeme: „Responses to Habsburg Persecution of Protestants in Seventeenth-Century Hungary”, *Austrian History Yearbook*, Vol. XL, 2009.
- ✦ Nagy, Réka: Protestáns mártírológia és élettörténeti narráció, Szőnyi Nagy István 17. századi református lelkész példája [”Martirologie protestantă și narațiune de istorie de viață exemplul preotului reformat din secolul XVII], István, Szőnyi Nagy”, în Mihály, Balázs – Csilla, Gábor (ed.): *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban, A kolozsvári Babeș-Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszéke által szervezett nemzetközi konferencia előadásai, 2006. május 24–27, Kolozsvár [Amintire și devoțiune în vechea literatură maghiară, Studiile conferinței internaționale organizate de Departamentul de Științe literare maghiare a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, 24-27 mai 2006. Cluj-Napoca]*, Editura Egyetemi Műhely – Bolyai Társaság, 2007.
- ✦ Oláh, Róbert: ”Nunta parisiană (1572), O povestire din secolul XVIII despre noaptea Sfântului Bartolomeu”, în *Studia litteraria*, an L, 2012/3–4.
- ✦ Paksi, Szathmáry István: *Plângerea Sionului*, Bratislava, [fără editură], 1751.
- ✦ Papp, Miklós: Egy felségsértési per története [”Istoria unei cauze de les majestate”], *Történeti Lapok*, an II., nr. I., 4 apr. 1875.
- ✦ Péter, Katalin (ed.): A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben [”Procesul inițiat împotriva preoților și

învățătorilor protestanți”], în Katalin, Péter (ed.): *Papok és nemesek, Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból* [Preoți și nobili, Studii de istorie culturală maghiară dintr-un secol și jumătate începând cu reforma], Budapest, Ráday Gyűjtemény, 1995.

- ✦ Révész, Imre: *Paksi Szathmári István debreceni hittanár történelmi éneke 1751-ből, A magyar reformált egyház azon korbéli üldöztetéséről* [“Cântecul din 1751 al profesorului István Paksi Szathmári din Debrecen, Despre persecutarea bisericii reformate maghiare din aceea perioadă”], în *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* [Anuar protestant maghiar bisericesc și școlar], an 6., 1875/4
- ✦ Rotaru, Ioan-Gheorghe: “Key aspects of the Freedom of Conscience” [„Aspecte cheie ale libertății de conștiință”], în *Jurnalul Libertății de Conștiință - Supliment (Journal for Freedom of Conscience)*, Editions IARSIC, Les Arsc, France, 2016, 30-37.
- ✦ Sagittarius, Caspar: *De Martyrium Nataliis in Primitiva Ecclesia*, Iena, 1696.
- ✦ Soós, Gábor: *Kitalált hagyományok* [Tradiții născocite], *Kutatási Füzetek*, 1996/1.
- ✦ Shore, Paul (ed.): *Narratives of adversity, Jesuits in the Eastern Peripheries of the Habsburg Realms (1640–1773)*, Budapest – New York, Central European University Press, 2012.
- ✦ Tóth, Zsombor: *Persecutio decennalis, Az evangélikus perspektíva lehetősége – Lányi György példája* [“Persecutio decennalis, Posibilitatea perspectivei evanghelice – Exemplul lui György Lányi”], în István Bitskey et al. (ed.): *In via eruditionis*, 423–438.
- ✦ Tóth, István Gergely: *Historia querelarum, Sérelmekből összeállított egyháztörténet Okolicsányi Pál Historia Diplomatica című munkájában* [„Historia querelarum, Istorie bisericească asamblată din nemulțumiri, în lucrarea lui Pál Okolicsányi Historia Diplomatica”], în Orsolya Száraz – Gergely, Tamás Fazakas – Mihály Imre (edit.): *A reformáció emlékezete, Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században* [Memoria reformei, Interpretări protestante și catolice în secolele XVI-XVIII], Debrecen, ed. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018, 217–227.
- ✦ Száraz, Orsolya– Fazakas Gergely Tamás– Imre Mihály (edit.): *A reformáció emlékezete, Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században* [Memoria Reformei, Interpretări protestante și catolice în secolele XVI-XVIII] Debrecen, ed. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018.
- ✦ Orsolya, Száraz: *A kassai jezsuita mártírok kultusza a 17–18. században* [“Cultul martirilor jezuiți din Kosice în secolele XVII-XVIII”], în Gergely Tamás, Fazakas– Mihály, Imre– Orsolya, Száraz

(ed.): *Mártírium és emlékezet Protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században* [Martiriu și amintire. Narațiuni protestante și catolice în secolul XV-XIX], Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015.

- ✦ Szimonidesz, Lajos: *Magyar vértanúk nyomában, A Szelepcsényi-Kollonics-féle reformáció vértanúi, Kocsi Csergő Bálint műve a gályarab-per tizenkilenc vértanujáról* [În urma martirilor maghiari, Martirii Reformei Szelepcsényi-Kollonics, Lucrarea lui Kocsi Csergő Bálint despre cei nouăsprezece martiri ai procesului robilor de pe galere], Trad., Intr. Szimonidesz Lajos Pápa, Misztótfalusi, 1944.
- ✦ Szőnyi, Nagy István: *Martyrok coronaja, melly az evangeliomi igaz vallásban alhatatossaknak...* [Coroana martirilor, care celor care persistă în adevărata religie a evangheliei ...], Cluj-Napoca, [tipograf Mihály Veresegyházi Szentyel], 1675.
- ✦ Tóth, Zsombor: *Kálvinizmus és politikai (ön)reprezentáció a kora újkorban, Megjegyzések a magyar patriotizmus eszmetörténetéhez* [Calvinism și reprezentare (de sine) în modernism: observații la istoria ideilor patriotismului maghiar"], în *Studia Litteraria, an LI.*, 2012/3–4.
- ✦ Vásárhelyi, P. Judit: *Szenci Molnár Albert meg nem valósult Martyrologium fordítása* [„Traducerea nerealizată Martyrologium a lui Albert Szenci Molnár”], în *Studia Litteraria*, 2012/3-4.
- ✦ Zsupos, Zoltán: *A székely írásról* [Despre scrierea secuilor], Budapest, 2015. cf. idem: *Állítólag scytha betűvel* - a székely írás veszélyei [„Aparent cu litere scitice” – pericolele scrierii secuilor], în http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/allitolog_scytha_betuvel_a_szekely_iras_veszelyei (accesare site: 22 iulie 2020).